

Borbíró Fanni

„A nő szüli ugyan a férfiút, de a férfi alkotja a törvényt”

A nők helyzete és a nőkérdés alakulása a 19. századi Magyarországon

Bevezetés

A 19. század Európában és Észak-Amerikában is az emancipációs mozgalmak időszeke, amelyek közül eredményeit is tekintve leginkább a nők életén és társadalmi helyzetén változtatni kívánók küzdelme emelkedik ki. Magyarország nem maradt le a nyugati nőmozgalmak mögött, hazánkban is ebben a században kerültek széles nyilvánosság előtt megvitatásra olyan kérdések, mint a nők hivatása, a nők férfiakéhoz viszonyított jogai, a nők művelődése és oktatása-nevelése, vagy éppen a nők közéleti szerepe és a hagyományos női szerepekből való kilépés lehetőségei.

A nőemancipációs törekvéseket a kutatók az elmúlt évszázadban többféleképpen korszakolták, illetve különféle modelljeit állították már fel a nőmozgalmaknak. Máday Andor (1913) jogász a 20. század elején a hazai feminizmust így korszakolta: az első szakasz az 1780-as évektől 1825-ig tart az első reformtörekvésekkel; a második 1825–1867 között a nők művelődésének, nevelésének a nemzeti ügyhöz kapcsolódása; a harmadik 1868–1896 között Veres Pálné felhívásával kezdődik és a nők egyes egyetemi szakokra való beengedésével végződik. Közben megtörténik a nők oktatásának szakszerűsödése (tanítónőképzés, alsófokú oktatás kötelezővé tétele, középfokú oktatás fejlesztése), valamint a nők munkához való jogáért való fellépés, és bizonyos szakmák fokozatos megnyitása a nők előtt; végül a negyedik korszak 1896 után kezdődik a nőmozgalom érdekképviseleti önszerveződésével (Tisztviselők Egyesülete, 1896; Feministák Egyesülete, 1904).

A nő történet szakirodalma, forrásai

A nők évszázadokon keresztül ritkán szerepeltek a történeti munkákban, csupán kivételes történelmi szereplők tudták kivívni a történetírók érdeklődését. A 20. században megszülető nő történetírás művelői ezért, amikor pótolni akarták a nők és általában a női szempont szerepeltetésének hiányát, nehéz feladat előtt álltak, hiszen a hagyományos történeti források nem bizonyultak elegendőnek. Így aztán ezek a kutatók igyekeztek minél sokszínűbb, olykor nem hagyományos, levéltárakban megtalálható forrásokat is elemzés alá vonni, és azokból adatokat gyűjteni, információt kivonni. Ennek következtében a nő történelemmel foglalkozók több esetben élen jártak magának a történetírásnak a megújításában is, azzal, hogy felhívták a figyelmet új típusú forrásokra, vagy éppen annak szükségességére, hogy a történelmet ne csupán a politikai események láncolatának tekintsük, hanem a tömegek, a magánélet, a hétköznapok történeteként is. A nő történeti kutatások tematikája folyamatosan megújul, hiszen míg eleinte a változásokra koncentrálna a női munka, nőnevelés, női jogok és mozgalom története került feldolgozásra, később ezen témák mellé fokozatosan kerültek be a női testtel, szexualitással, egészséggel, vagy éppen a hagyományos női szerepek kritikus vizsgálatával (szépségápolás, háztartás, gyereknevelés, anyaság) foglalkozó kutatások.

A 19. században születtek meg az első jelentősebb magyar nő történeti munkák. Ezek főleg kiemelkedő nők, történelmi szereplők életéről szólnak. A 19. század második felében kezdtek el forrásközléseken és összefoglaló történeti munkákon keresztül feldolgozni pl. a magyar koraújkori nemesi „nagyasszonyok” élettörténetét. (Deák, 1879)

Magyarországon még mindig nem beszélhetünk a nő történelem módszeres feldolgozásáról, a kutatások és fókuszuk, és így a magyar nő történelem feldolgozottsága leginkább az egyes kutatók szakmai érdeklődésétől, kutatási tárgyától függ. Nem született még átfogó,

korszakokon átívelő történeti monográfia sem a hazai nőtörténelemeről, Magyarországra inkább jellemzőek a tanulmánykötetek, pl. egy-egy konferencia nyomán (Pető, 2003; Fábri és Várkonyi, 2007), vagy forráskiadások (Fábri, 1999; Fábri et al. 2006), és sokkal kevésbé a monográfiák. (Kivétel pl. Fábri, 1996; Kéri, 2008)

A jogtörténeti illetve történelmi összefoglaló munkák mellett az írásos dokumentumok egy fontos csoportja a jogi forrásanyagok (pl. törvények, peres iratok). Korszakunkban emellett egyre nagyobb jelentőséggel bíró források az újságcikkek. A legtöbb nőkérdéshez kapcsolódó vita a korabeli lapokban, illetve esetenként külön nyomtatott vitairatokon, pamfleteken keresztül zajlott, emellett a 19. század második felében megszülettek a szaklapok, amelyekben a szakmaibb hangvételű viták zajlottak (pl. a nőnevelés kérdései a Nemzeti Nőnevelés hasábjain). További hasznos írásos források lehetnek a szépirodalmi művek, valamint a magándokumentumok (levelezések, naplók, memoárok). Emellett a képi ábrázolások (festmények, rajzok, de akár a sajtóban egyre inkább elterjedő karikatúrák), és a tárgyi források (bútorok, ruhák, hétköznapi használati tárgyak) is sokat elárulhatnak az adott korszakban élt nők életéről, illetve a társadalom nőképéről.

A nők jogai

Minden korabeli jogtörténeti mű szerzője (pl. Báttaszéki, 1872; Ráth, 1872; Csiky, 1894; Máday, 1913) kiemeli, hogy a magyar nők jogi szempontból évszázadokon keresztül előnyösebb helyzetben voltak nyugat-európai társaikhoz képest. Ez az állítás természetesen elsősorban a magánjogra, azon belül is leginkább a nemesi származásúakra, illetve a királynők jogaira vonatkozott. A középkorból származó törvények szerint bizonyos előjogok megillették a magyar nőket, pl. a házasságkötésükkor már nagykorúvá váltak, míg a férfiak minden esetben csak 24 évesen. A főként az öröklési joghoz, illetve a megözvegyült vagy megárvult nők tisztességes megélhetésének biztosításához kapcsolódó jogi szabályok (mint pl. a fiúsítás, hitbér, leánynegyed, hajadoni jog) 1848, de legkésőbb 1867 után már eltűntek a magyar jogból, az egyenlő örökléssel ezek nagy része értelmét és érvényét veszítette. Ezután a polgárok, földművesek, kereskedők feleségének férjük halála után járt a vagyon fele, de a honoráciorok (művészek, írók, tanárok, orvosok, ügyvédek, tisztviselők, stb) feleségeinek nem. Ami a házassági vagyontörvényt illeti, a nőknek elvileg joguk volt önálló vagyontárgyakhoz (női szabadvagyon, jegyajándék, hozomány), ám a férj haszonélvezője volt ezen dolgoknak, és a nők esetében a jog birtoklása nem mindig vezetett a jog tényleges gyakorlásához. 1848 után a rendi előjogok eltörlésével megszűnt az a közjogi jogosítvány is, hogy a főrendű özvegyek vagy a fiúsított nők megbízottaik (ún. ablegátusaik) révén részt vehettek a törvényhatósági és országgyűléseken.

Politikai jogok

A nők politikai jogigényének kérdése a 19. század folyamán időről időre felmerült a magyar közéletben. Bárány Péter 1790-ben közreadott röpiratában a nők értékeire hivatkozva (pl. gyorsabb felfogásúak) azt kérte, hogy a nők nemesség jogán részt vehessenek az országgyűlésen. (Bárány, 1790) Pálóczi Horváth Ádám szintén az 1790-es országgyűlés kapcsán egy kettős röpiratban volt a nemesasszonyok jogainak szószólója, de bizonyos fenntartásokkal (főképp a nemzeti művelődés, nyelv, öltözködés és gyereknevelés feltételével) – ezzel mintegy fél évszázaddal előrevetítve a nők kötelességét a nemzeti kultúra és művelődés gyakorlásában. (Pálóczi Horváth, 1790) A nők politikai jogai a reformkorban kerültek újra elő, az 1843-44-es országgyűlés kerületi ülésén Beöthy Ödön, Bihar vármegye követe felszólalása nyomán a nők szavazati jogát is megvitatták. Beöthy azt javasolta, hogy az özvegyek ne csak követek megbízása által, hanem személyesen is részt vegyenek a választásban. Bár többek között Bezerédj István is támogatta a javaslatot, végül nem

szavazták meg. Mint láttuk, az 1848. évi V. törvény 2. §-a egyértelműen kizárta a nőket a választásokból, az 1874-ben alkotott választójogi törvény pedig szintén nem adta meg ezt a jogot a nőknek, még akkor sem, ha jövedelmeik után adóztak, vagy felsőbb szintű tanulmányokat folytattak. Tehát sem a vagyoni, sem a műveltségi cenzus nem volt érvényesíthető az esetükben. A kor hozzáállására példa, hogy Majoros István, Függetlenségi és 48-as párti képviselő még párttársai körében is neveltség tárgyává lett, és végülis saját politikai karrierje bukását idézte elő a nők politikai jogait támogató törvényjavaslataival. Majoros 1872-ben nyújtott be először javaslatot, amely nemes egyszerűséggel és tömörséggel a nők férfiakkal való teljes egyenjogúsítását kívánta az országgyűlés által kimondatni. Akkoriban különösen számító javaslatával az élclapok figyelmét is felkeltette, amelyek országosan ismertté tették nevét és arcát karikatúráikon keresztül. (Fabó, 2007) Második próbálkozása 1874-ben, a nők nagykorúságáról szóló törvény tárgyalása kapcsán történt, amikor is a nemi megkülönböztetés tilalmát javasolta e tárgyban is az országgyűlésnek.

A jogi tárgyú értekezésekben a női jogok alatt a legtöbb szerző nem csak a konkrét jogi szabályozást értette, hanem olyan jogosultságokat is (pl. művelődéshez, oktatáshoz való jog, politikai jogok), amelyek a 20. század során az emberi jogok részévé lettek. A nők jogainak felsorolásában csak a sor végén következett – és igen gyakran vízválasztóként szerepel – a nők közéleti részvétele és politikai jogai. Az 1860-as évektől kezdve egyre gyakoribbak voltak azok az írások, amelyek egészen a női munkaképesítésig egyetértettek a nőügy harcosainak célkitűzéseivel, de egy erőteljesebb női közéleti szerepvállalást már nem tartottak elfogadhatónak. A nőemancipációt legtöbbször a teljes egyenjogúsítással azonosították, amelyet a korszak nőkérdésben megnyilatkozó szerzőinek többsége egyértelműen elutasított. A szerzőkre – férfiakra és nőkre egyaránt – általában jellemző volt ez a félelem az általuk szélsőségesnek tartott emancipációtól, és annak következményeitől: az elférfiasodott, és emiatt a társadalom számára neveltségessé lett, erőszakos nőtől. Már ezekben a cikkekben megteremtődött tehát az emancipált vagy feminista nőnek a közéletben a későbbiekben is folyamatosan jelen lévő rémképe. A szerzők nagy többsége a nők természetével ellenkezőnek tartotta a politikát, amely szerintük megzavarná a nők természetes kedélyét és erkölcsét. Ezért aztán a korabeli írásokban a nők politikai és szavazati joga olyan szélsőségként, vagy legalábbis nagyon távoli célként jelenik meg, amelyre jelenleg nincs lehetőség.

A nő hivatása

Tárgyalt korszakunk folyamán a nők hivatása, a női feladatok, szerepek témájában rengeteg írás született ismert és kevésbé ismert szerzőktől, a lelkes, érdeklődő amatőröktől kezdve a nőkérdéssel akár professzionális módon foglalkozókig. Az érvekészetek ebben az időben folyamatosan változtak, és bár továbbra is megmaradt hivatkozási pontnak a Biblia, és az egyházi előírások, vagy éppen a „szokásjog”, ezeket – európai mintára – egyre inkább kiszorították a tudományos magyarázatok a nők és férfiak biológiai különbözőségéről. A pozitívizmus időszakában, a tudományos fejlődésbe vetett hit idején egyre több szerző már anatómiai, antropológiai, pszichológiai és szociológiai megfigyelésekkel, tényekkel operált. A mára már neveltségessé vált érveket a nők kisebb agyveléjével, gyengébb testi alkatával még Madách Imre is alkalmazta (Madách, 1864), aki 1864-es akadémiai székfoglalójában a természet által elrendelt, nőies sajátosságok pótolhatatlanságát hangsúlyozva érvelt a nők hagyományos szerepkörének és alárendelt társadalmi helyzetének megváltoztatása ellen. Érdekes módon a 19. század vége felé pedig egyre gyakrabban használták a tudományt a másik oldal képviselői is, annak bizonyítására, hogy a nők nem kevésbé alkalmasak azokra a feladatokra, amelyeket akkoriban még inkább csak férfiak végeztek.

A nőknek az 1848-49-es eseményekben játszott szerepe nem merült ki a férfiak harcának honleányi, elvi támogatásában, hanem sok esetben a családok gazdasági életének (átmeneti) irányítása, a sebesültek ápolása, később a bujdosók segítése is a nőkre hárult, és bizony a megtorlásból is azonos mértékben jutott ki nekik (gondoljunk csak Teleki Blankára, vagy Lővey Klárára, akiket többévi várfogságra ítélték). A szabadságharcot követő társadalmi változások tehát magukkal hozták a nők kérdés tematizálódásának változásait is. Míg az 1800-as évek elején a nők hagyományos feladatairól, illetve alkotói tevékenységének lehetőségeiről értekeztek a témában megnyilatkozók, addig a reformkorban a nők művelődési joga került előtérbe, mint a nemzeti mozgalom, a nemzeti nyelv és kultúra megőrzésének és megújításának egyik eszköze. A dualizmus korában pedig egyre gyakoribb téma volt a nők közép- és felsőfokú oktatásának szükségessége, a nőnevelés ügye, illetve a nők fizetett munkavállalása, gazdasági önfenntartása. Az alkotói szerep, a nőirodalom és művészet pedig az egész század során végighúzódó téma a nők kérdéssel foglalkozó művekben. Ezekkel a kérdésekkel nem csupán a korabeli lapok foglalkoztak, hanem a regények, a tanácsadó könyvek és illemtankönyvek is megfogalmazták saját nőképüket, és elvárásaikat a kor nőjével szemben.

Az egész 19. században továbbra is fennállt a köz- és magán-szféra férfi-női felosztása, ami megfogalmazódott ebben a bonmot-ban is: „A nő világa az otthon, a férfi otthona a nagyvilág.” Ennek ellenére ez az évszázad kétségkívül az az időszak, amikor a nők nem csak kivételesen jutottak nyilvánossághoz (ld. a társaséletet, szalonéletet mint félnyilvános tereket a 18. században), hanem tömegesen léptek ki az otthon falai közül: tanultak, fizetett munkába álltak, vagy közéleti tevékenységet vállaltak pl. az egyleti életben. A társadalmi elvárások azonban nem mindig tükrözték a valóságot, a szerep- és életpálya lehetőségeket a korabeli szerzők sokszor csak a nők hagyományos feladatainak keretein belül fogalmazták meg.

A század folyamán a hagyományos női szerepek hármassága (feleség, háziasszony/gazdasszony és anya) megmaradt, ugyanakkor a század második felére, az új századfordulóra a házi szerep tényleges mindennapjaiban kisebb-nagyobb változások álltak be. Egyrészt a technikai fejlődésnek köszönhetően (ld. villanyvilágítás, textilipar késztermékeinek terjedése) a nők élete könnyebb lett, a házimunka egyszerűsödött. Másrészt az oktatás reformja, a tankötelezettség bevezetése egyre kisebb szerepet hagyott a nőknek iskoláskorú gyermekeik nevelésében. Egy másik hagyományos női feladat, a betegápolás az orvoslás fejlődésével, a kórházak elterjedésével szorult ki az otthonokból, illetve szolgáltatott fizetett munkalehetőséget a nőknek. Ugyanakkor még mindig maradt számtalan házimunka (bevásárlás, főzés, takarítás, mosás, varrás, vasalás), amely a háziasszonyt terhelte, illetve amennyiben a család megengedhette magának, a cseléd „besegített” a munkák elvégzésébe. Ez esetben is a háziasszony dolga volt azonban a háztartás vezetése, a takarékos gazdálkodás, amelyhez feltétlenül szükségesek voltak a háztartási gazdasági ismeretek – ezek ekkoriban a női alpműveltség részét képezték.

Bár, amint korábban láttuk, a politikai jogokat a közvélemény nagy része még nem adta meg a nőknek, volt lehetőségük arra, hogy a (fél)nyilvánosságban szerepeljenek. A társaséletnek, szalonéletnek mindig is jelentős szereplői voltak a nők, a háziasszonyok, akár az irodalom, akár a reformpolitika híveinek gyülekező helye volt egy-egy otthon. További közéleti tevékenységre nyújtottak lehetőséget az 1860-as évektől, de főleg az 1880-as évekre elszaporodó nőegyletek. Bár a jótékonyosság, amellyel sok egyesület foglalkozott, tipikusan a hagyományos női szerepekhez illeszkedő tevékenység volt, az egyesületi szabályok alkalmazása, az egyesület hivatalos ügyvitelének lehetősége adott a nőknek egy demokratikus intézményrendszer megismerésére, és a működési mechanizmus gyakorlására. A hagyományos jótékony célokra (pl. betegápolás, árvák, szegények ellátása és támogatása) létrejött szervezetekkel szemben a

nők képzésével, munkaképesítésével foglalkozók, a társadalmi változásokra reagálva, már az újfajta egyletek útját készítették elő.

Női önkifejezés – az alkotói tevékenység lehetőségei és korlátai

Az irodalom művelői korszakunk elején a nőkre elsősorban mint közönségre tekintettek, és a kiadók megpróbálták az ő szempontjaikat is figyelembe venni a kiadványok szerkesztésénél, tervezésénél. A nők továbbá a – főleg Pesten koncentrálódott – irodalmi társasélet, irodalmi szalonok működtetői is voltak, példa erre a Karacs-ház háziasszonya, Takáts Éva.

Míg a nők irodalmi közönség szerepe vitathatatlan volt, a nők mint az irodalom alkotói nem voltak még széles körben elfogadottak. Pedig már az 1800-as években megjelentek nőírók, költőnők, mint Dukai Takách Judit, Újfalvy Krisztina, Molnár Borbála, Vályi Klára, Bessenyei Anna, Fábíán Juliánna, Szücs Sára. A 19. század folyamán több alkalommal alakultak ki jelentősebb viták a nők alkotói szerepéről, amelyekben előkerült a nők írói jogosultságának, illetve a nők műbírálati (kritikai) képességeinek kérdése. Az első ilyen tárgyú vita öt éven keresztül, a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain zajlott, és egy 1822-ben megjelenő recenzióval indult. A negatív kritikát Sebestyén Gábor – valóban gyenge minőségű – vígjátékairól Takáts Éva írta, egy olyan lapba, amely addig csak egyszer közölte nő írását. A kritikát felzúdulás és számtalan további írás – többek között a megkritizált író válaszai – követte, amelyben egyesek a Szentírásra hivatkozva próbálták eltanácsolni Takáts Évát nem csupán a közszerepléstől, de még a könyvolvasástól is. A *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztői is kommentálták az eseményeket, és egyértelműen a kritikusanő oldalára álltak a vitában, amikor kinyilvánították, hogy íróként mindenki (férfi és nő) egyenlő, a különbségek a teljesítmény minőségében, és nem az alkotó nemében rejlenek. A védelemre igazán nem szoruló Takáts Évát, aki elmésen válaszolgatott bírálóinak, többek között Szontágh Gusztáv és Kiss Károly is megvédte közös írásában, amelyben nem csak a nők alkotói szabadságát, de a férfiakkal való általános egyenlőségét is elismerték, és nekik a férfiakkal azonos polgári jogokat és kötelességeket követeltek. (Kiss és Szontágh, 1826)

Az 1850-es években a sorra alakuló irodalmi lapok egyre több női írást jelentettek meg, és egy új, fiatal költőnőgeneráció jelent meg a színtéren. Ezek a nők (pl. Majthényi Flóra, Kisfaludy Atala, Tarnóczy Malvina, Wohl Janka) ráadásul ekkor már nem csupán a sajtóban jelentették meg műveiket, hanem önálló kötetekkel is jelentkeztek. Az 1860-as évekre pedig már több lap munkatársai, szerkesztői között találunk nőket, így Kánya Emília a *Családi Kör* élén az egész monarchiában az első női lapszerkesztő volt, Vachott Sándorné Csapó Mária az *Anyák Hetilapját*, a *Szünórák*, majd a *Magyar Gazdasszonyok Hetilapját*, K. Beniczky Irma több irodalmi és női lapot szerkesztett, végül az 1870-es években a Wohl nővérek, Janka és Stefánia léptek színre mint sikeres lapszerkesztőnők.

A második, 1858-62 között zajló íróvitát Gyulai Pálnak, a korabeli kritika egyik legtekintélyesebb alakjának a *Pesti Napló*ban közölt háromrészes „Íróink” című cikksorozata robbantotta ki. A női írásművek kritikai értékelése egyúttal a professzionalizmus és dilettantizmus elhatárolásának kérdését is feszegette. A nőkérdéshez kapcsolódó általánosabb kérdésfelvetések ezek voltak: Képesek-e a nők eredetileg alkotni? Ha már ír a nő, mit írjon? Melyek a „nőies”, nők számára feldolgozandó témák? Boldoggá teszi-e a nőt az alkotás? Milyen szempontok szerint kritizálják a műveiket? Kell-e udvariasnak lenni a női szerzőkkel? Gyulai szerint a nők alkotó tevékenysége csak kompenzáció, életpótlék, és valójában nem képesek alkotásra, csak reprodukcióra. Ahogy az életben is elkülönülnek a női és férfi szerepek és területek, úgy ő az irodalomban is igyekezett kijelölni azokat. Ilyenek a társasági, női és családi élet mint tematika, és az irodalom könnyedebb műfajai, mint pl. a tárca, útirajz, illetve a gyermekekhez szóló mesék. Úgy vélte, a nőírókkal a kortársak

túlságosan is udvariasak, amely „nőtisztelet” a nemzeti elfogultságból táplálkozik. A kritikára sokan reagáltak, kiemelendő Kánya Emília terjedelmes cikksorozata, a *Néhány szó a nőnem érdekében*. (Kánya, 1863) A szerkesztő, amellett, hogy érvelt a nők irodalmi tevékenységének a családi élettel való összeegyeztethetősége mellett, szót emelt a nők alkotáshoz, művelődéshez és munkához való jogáért. Valóban, ebben az időszakban már nem csupán műkedvelő női szereplői voltak az irodalmi életnek, hanem olyanok is – többek között maga a szerkesztő –, akik a kenyérkereset lehetőségét találták meg az írásban. A vitacikkek sorozatát tulajdonképpen Arany János írása zárta le, aki elutasította a női és férfi irodalmi teljesítmények eltérő szempontok alapján történő megítélését. A vitát a gyakorlatban a nőirodalom létezésének újabb bizonyítékai, az 1862-ben megjelent *Nemzeti Hárfa*, és az 1865-ös *Hölgyek Lantja*, a 31 költőnőt felmutató két új antológia rekesztette be.

A költészet és prózairodalom műfajain kívül a magyar nők a 19. század folyamán más műfajokban is alkottak említésre érdemeset: Szendrey Júlia elhíresült naplója, majd Andersen fordításai, Bulyovszky Lilla norvégiai, Wesselényi Polixéna olaszországi és svájci útirajzai, Beniczky Lenke – amúgy sikeres novella- és regényíró – színdarabjai, K. Beniczky Irma tanácsadó könyvei, Bezerédj Amália első gyermekkönyve, vagy éppen Kalocsa Róza illemtankönyve mind arról tanúskodnak, hogy a nők nem csupán a nekik kijelölt területeken igyekeztek alkotói énjüket kibontakoztatni.

Művelődési jogok és nőnevelés

Magyarországon – mint ahogy számos más országban – a 19. század jelentős változásokat hozott a nők művelődése, nevelése terén. Már az 1806-os II. Ratio Educationis tanügyi rendelet is, amely 1848-ig volt hatályban, megemlítette a leányok nevelését, a köznép lányainak elsősorban vallás- és erkölcsstan, alap- és gyakorlati ismeretek, a magasabb rangúaknak ezen felül irodalom, történelem, földrajz, és nyelvek oktatását írta elő. Hazánkban a nőnevelés, nők művelődése szorosan összetartozott a nemzeti reformmozgalom ügyével. A nők művelődésének, oktatásának célja sokáig az volt elsődlegesen, hogy a nemzeti nyelvet és kultúrát ismerő anyák honleányokat és honfiúkat neveljenek a jövő nemzedékéből. Ezzel szemben Takáts Éva, amikor a már korábban említett nőíróvitában a nőnevelésről, a nők kulturális jogairól is értekezett, a lányoknak a praktikus életre való nevelése mellett érvelt. Szerinte a cél az, hogy a lányokból felnőve önálló, és szükség esetén önellátó, a családjai, háziasszonyi teendőihez értő nő válják, aki nem pusztán önmagának és családjának, hanem a hazának is elkötelezettje.

A reformkorban még sokan kárhoztatták a magyar nőket, hogy nem beszélnek anyanyelvüket, így nem alkalmasak arra sem, hogy azt az általuk uralt társalgás nyelvén tegyék, illetve gyermekeiknek megtanítsák. Éppen ezért vált fontossá a kisgyermeknevelés és az óvodaügy. A politika a nemzeti kultúra megteremtéséhez és megőrzéséhez elsősorban csupán támogatókat keresett a nőkben, ennek ellenére el kellett fogadniuk, hogy a nők is elmondják a véleményüket, sőt, kezükbe veszik a nevelés ügyét. Takáts Éva lánya, Karacs Teréz pl. négyrészes értekezésben fejtette ki véleményét a nőnevelésről. Ekkoriban még nagy kérdés volt, hogy ki tanítsa a nőket, illetve ki határozza meg, hogy mit tanuljanak a lányok. Fáy András 1841-es *Nőnevelés és nőnevelő intézetek hazánkban* című könyvecskéjében a férfiak feladatának tekintette a nőnevelés tartalmának meghatározását, és céljaként elsősorban a hagyományos női szerepekre való felkészítést jelölte meg. Először állami fellépést sürgetett, majd később önfenntartó, alapítványi támogatású nőnevelőnőképző intézet felállítását javasolta. (Fáy, 1841) Brunszvik Teréz, aki korábban 1828-as Angyalkertjével nem csupán hazánkban, hanem az egész osztrák birodalomban az első óvoda, majd a hazai óvodamozgalom megalapítója volt, és emellett ipariskolát, cselédiskolát is szervezett, ekkoriban a pedagógusképzés iránt érdeklődve egy nevelőnőképző intézet tervezetét tette

közzé a sajtóban. Az 1840-es években aztán megnyíltak az első, új pedagógiai szemléletű leánynevelő intézetek, Steinacker Gusztáv Debrecenben, Karacs Teréz Miskolcon, Teleki Blanka pedig Pesten nyitotta meg intézményét. Ezek az iskolák mind fontosnak tartották az anyanyelven való tanítást, a testi nevelést, Teleki Blanka pedig elsőként valósította meg a szaktárgyi oktatást.

Az 1865-95 közötti három évtizedben az intézményes nőoktatás radikális változáson ment keresztül. A törvényi szabályozás az oktatáspolitikai modernizációs folyamat része volt, ugyanakkor egyre határozottabban jelent meg az ügy mögött a hazai nőmozgalom, és azok a nők, akik szakértőként, gyakorló pedagógusként szólaltak fel a nőnevelés körül zajló vitákban. A nők magasabb képzésének ügye a 19. század utolsó harmadának nagy témája lett, amit részben az Eötvös-féle oktatási törvény 6-12 év közötti általános, mindkét nemre vonatkozó tankötelezettségi előírása alapozott meg. Az alsófokú oktatás általánossá tétele egyre több képzett pedagógust kívánt, és a tanítónőképzők is egyre magasabb színvonalú, már főiskolai rang elismeréséért küzdő intézmények lettek. A nők tömeges megjelenése a tanítónői pályán egyúttal az értelmiségi foglalkozások meghódításának első lépése volt.

A négyéves elemi iskola után a lányoknak a polgári kínált további négyéves képzést, és az alsófokú iskolák fejlődése hamar érezte a középfokú lányiskola hiányát. Ezért a korszak egyik nagy kérdése a felsőbb leányiskola lett (az első Budapesten nyílt 1875-ben), annak működése, az abban tanított tárgyak, hasonlósága, illetve különbözősége a középfokú fiúiskoláktól, az ott tanító pedagógusok neme, stb. Ez az iskolaforma továbbtanulásra még nem jogosított, érettségit nem adott, de 1896-ban belőle fejlesztették ki az első leánygimnáziumot, amely már ezeknek az igényeknek is megfelelt. Az 1890-es években az egyetemi képzés megnyitására folytatott küzdelemmel párhuzamosan zajlott a sajtóvita a felsőoktatás felé nyitó leányoktatási intézmény, a leánygimnázium szükségessége körül. A század utolsó jelentős nőnevelési eseménye pedig Wlassics miniszter 1895-ös rendelete volt, amely megnyitotta az egyetemeken az orvosi, gyógyszerészi és bölcsész szakokat a nők előtt. Ennek a korszaknak kétségkívül az egyik legfontosabb szereplője – a sok, a sajtóban is aktívan érvelő tanítónő mellett – Veres Pálné, aki 1865-ös felhívásában felszólította a magyar nőket a felsőbb nőnevelés ügyének előmozdítására, és a két évvel később megalakult Országos Nőképző Egyesület élén évtizedeken keresztül tevékenykedett a nőnevelés fejlesztésének érdekében.

A nők fizetett munkája

A női munka kérdésének újszerűsége furcsának is hathat számunkra, hiszen évezredek óta a nők tömegei dolgoztak, csak éppen megfizetetlenül. A háztartási munkákat, gyereknevelést még a 19. században sem számították „igazi munkának”, de a társadalom bizonyos rétegeiben a nők mindig is végeztek ezen kívül is munkát: a parasztok a földeken, a gazdálkodók feleségei a gazdaságban és a ház körül dolgoztak, a kereskedők, iparosok női családtagjai besegítettek a boltban, műhelyben. A 19. században ugyanakkor megtörtént egy jelentős változás: a – főleg középosztálybeli – nők tömeges fizetett munkába állása.

Az a kérdés, hogy vajon kiléphet-e a nő a hagyományosan nőiesnek tartott szerepek keretei közül, és vállalhat-e munkát a családi körön kívül, az egész század során folyamatosan napirenden tartott témája volt a nőkérdésnek. A kiegyezés után azonban a gazdasági növekedés, a modernizáció, az új iparágak, és szakmák kialakulása és a társadalom polgárosodása egyaránt magával vonta a nők társadalmi helyzetének megváltozását. A női munkavállalás egyre égetőbb és megoldhatatlannak tűnő kérdéssé vált, az elszegényedő birtokosság, a közép- és kishivatalnoki, valamint értelmiségi réteg gondja lett az egyre

nagyobb létszámú egyedülálló nők önfenntartása. Szükségszerűvé vált tehát ezen nőknek a társadalmi állásuknak megfelelő munkalehetőségek megteremtése, és ezzel együtt a hiányzó szakképesítés megszerzését biztosító intézetek felállítása. A női munkavállalás tehát szorosan összefüggött a szakképzéssel, amelynek előmozdításán pl. az 1871-ben alakult Nőiparegylet, illetve a Nőipartanoda munkálkodott. Állami elhatározásra az 1870-es évektől elkezdtek nőket alkalmazni posta-, távírda- és vasútállomásokon, és egyre több nő tudott elhelyezkedni az oktatásban is. Nem véletlen, hogy az első édekvédelemmel foglalkozó szervezet a tanítónők Mária Dorothea Egyesülete lett, az első ún. „szakszervezetet” pedig a nőtisztviselők alakították 1896-ban.

Ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy ebben a korszakban még mindig ritka az a szerző, aki azzal érvel a női munka mellett, hogy az segíti a nők önmegvalósítását, önkiteljesítését. Az általánosan jellemző érvelés a társadalmi változások folytán bekövetkezett anyagi kényszer miatt – és egy még nyomorúságosabb és a nőkhöz méltatlanabb helyzet elkerülése végett – tartja megengedhetőnek a nők munkába állását. Ezért általában meghatározzák azt a foglalkozási kört is, amelyet a nőies tulajdonságokkal összeegyeztethetőnek tartanak. E témához kapcsolódik az a vita is, ami az 1880-as években zajlott a szaksajtóban arról, hogy férjhez mehetnek-e a tanítónők, illetve hogy a házasság és a családalapítás mellett képesek-e teljes értékű szakmai teljesítményre. A nők munkavállalása tehát elsősorban a férfi támással nem rendelkező, egyedülálló nők (kényszer)lehetőségeként jelent meg a korabeli sajtóban.

Korszakunkhoz kötődik az egyenlő bérezés kérdésének első megjelenése is: az 1848. július 20-24-én ülésező országos tanügyi kongresszuson, ahol a 257 küldött közül az egyedüli nő Karacs Teréz volt, határozatban mondták ki a női és férfi teljesítmények egyenértékűségét azzal, hogy a tanítók és tanítónők számára egyenlő javadalmazást írták elő. Egy másik „elsőség” Illésy Györgyné Ember Karolina esete, aki 1870-ben az országgyűlés gyorsírói állásáért folyamodott, és bár a szakértelme megvolt, a házelnök, Somssich Pál női mivolta miatt nem kívánta alkalmazni. Az országgyűlés ezután, Illésyné állásfoglalás-kérésére, megszavazta alkalmazását, a Deák Ferenc által megfogalmazott indoklással, amely a nemi diszkrimináció tilalmát mondta ki: „...oly egyént, aki valamit tud, és tudását érvényesíteni kívánja, csupán azért, mert nő, elutasítani nem lehet”.

Lezárás és előterekintés

A 19. század végére, a 20. század elejére már olyan társadalmi változások és folyamatok indultak el, amelyek a 20. században jelentőssé válva radikálisan megváltoztatták a nők lehetőségeit, életét és társadalmi helyzetét. Hazánkban is elindult egy újfajta, már szervezettebb nőmozgalom, megjelentek az új típusú nőegyletek, megszületett a valódi női érdekképviselet. Az első diplomás nőgeneráció kitermelődése az 1890–1900-as években megágyazott egy progresszív, bár nem tömegesen támogatott feminista mozgalomnak, új típusú női alkotók, művészek érvényesülésének – amely fellendülés egészen az 1920-as évekig tartott. A századforduló és az új század elejének fontos témái maradtak a nőnevelés, és a nők munkához jutása, az egyedülálló nők önfenntartása, ugyanakkor a társadalmi változások következtében egyre nagyobb figyelmet kapott a cselédkérdés, a női munkakörülmények, a női szegénység, és a prostitúció.

A századfordulóra, a magyar és nemzetközi nőmozgalom tevékenységének következményeként, megnőtt azon magyar könyvek száma, amelyek a nők választójogáról szóltak. A Magyar Szociáldemokrata Párt 1903-as programjában nemi különbség nélkül követelte az általános, titkos, egyenlő szavazati jogot, és a nők teljes egyenjogúsítását. A Magyar Nőegyesületek Szövetsége 1909-ben vette fel a követelése közé a női választójog megadását. Bár 1913-ban hazánkban rendezték meg a nemzetközi női választójogi

kongresszust, és a 20. század elején már jelen voltak Magyarországon is olyan csoportok, amelyek a női választójogért (is) harcoltak, ez akkoriban még nem volt a társadalom, a közvélemény homlokterében. Angliához, vagy Amerikához képest hazánkban a nőmozgalom nem feltétlenül a választójog kivívását tartotta a nők legfontosabb ügyének. Magyarországon még sokáig igazak maradtak Bánóczi József sorai: „Udvariasak vagyunk a nők iránt világszerte; elég volt már ebből, legyünk végre igazságosak is. Csakhogy ez soká, soká nem fog történni. Mert a nő szüli ugyan a férfiút, de a férfi alkotja a törvényt.” (Bánóczi, 1880)